

ERDÉLYI MÚZEUM

XII. kötet.

1895.

VI. füzet.

A nők a régi görög irodalomban. *)

Egy görög philosophus a neki bemutatott és ajánlott ifjúhoz így szól: »Beszélj, hogy megismerjelek!«

Ha valamely nemzettel, annak szellemével, műveltségével meg akarunk ismerkedni, forduljunk irodalmához. Abban a nemzet beszél.

Azért én is, a mikor meg akarom ismertetni a nők helyzetét a régi görögöknél, e második felolvasásomban magát a régi görögök irodalmát használom fel a helyzet jobb megvilágításához.

A Kr. utáni 5. század vége felé a macedoniai Stobi városkából való János (Joannes Stobaeus) pogány görög, fia Septimius számára összeírt volt egy terjedelmes gyűjteményt válogatott mondasókból. Bámulatos szorgalommal több mint 500 író, költő, bölcselkedő, szónokot, történetírót, természettudóst és orvost összeolvasott és azokból főleg bölcselkedő álláspontból egyes vezéreszmék vagy czimszók alá, de többnyire ellentétek szerint, sorozott szemelvényt állított össze négy könyvben, 208 fejezetben.

Ebben a munkában, a mely reánk nézve kizárólag csak azért érdekes, mert számos elveszett munkából mentett meg idézeteket, a következő fejezeteket találjuk: »Aphrodite Uraniaról és az isteni szerelemről« (I. 9.); »Aphrodite Pandemosról és az érzéki szerelemről« (IV. 19.); »Hogy a házasság a legszebb«; »Hogy a házasság élet nem jó«; »Hogy a házasság némelyeknek hasznos, másoknak káros«; »A megkérésről és a házasságról«; »Hogy a házasságnál az összekelők korára tekintettel kell lenni«; »Hogy a házasságnál nem a származásra, sem a vagyonra, hanem a jellemre kell nézni«; »A nők gyalázása és a házasságról«; végre »Házassági parancsok« (IV. 67—74.).

Ebből az összesen mintegy 300 idézethől azonban ép oly kevésé alkothatunk magunknak képet a nők méltányoltatásáról a görög irodalomban, mintha valaki egyik füzérbe szedné az ilyeneket:

*) Felolvasatott az Erd. Irodalmi Társ. május 26-án tartott ülésében.

A dió, mogyoró törve jó,
A leány, az asszony verve jó. (Népdal.)

Az asszony egy szükséges roszt,
Szép bőrbe kompingált gonosz,
Házi doromb. (Fáy A.)

A lányka, mint madár,
Repkedő és csapodár;
Minden újabb pillantása
Egy hívének buktatása.

A leányka lenge nád,
Hajlik téled és hozzád;
Szellő hajtja jobbra, balra
Majd keletre, majd nyugatra,
Keblet minden szépre táj;
De leánytól jót ne várj!

A hitetlen oldalcsont
Már sok férfit törbe vont. (Vörösmarty.)

Szép állat az asszonyi állat,
Szép és veszedelmes.
Aranypohárban méregital. (Petőfi.)

egy másikba az ilyeneket:

A sok leány között
Egy-kettő ha van is,
Hazudtatok nekem,
Hogy a lány mind hamis. (Vörösmarty.)

Oh hölgy, az Isten gyönyörűl
Teremte tégedet!
S szerelmed üdvösséget is
Ad a gyönyör felett. (Vörösmarty.)

Kegygyel pillantott a nagy Isten
Az esdő angyalok karára:
S menydörgő „legyen!” szózatára,
Az ég legremekőbb műve,
A testté lett égi eszme,
A nő, a szárnya-vesztett angyal,
Teremtve lőn a föld javára. (Magyaródi.)

E fajta szemelvény kényelmes lehet, ha csattanós idézeteket keresünk, vagy ha emlékkönyvben akarunk kedveskedni idegen eszmeszüleményekkel; de belőlük még csak az illető írókkal sem ismerkedünk meg, annál kevesbbé a nemzet irodalmában uralkodó eszmékkal.

Épen azért nem lépek erre a kényelmes útra, hanem szándékom először is rövid áttekintést nyújtani az egyes műfajokban uralkodó hangulatról a nőket illetőleg, azután pedig megemlékezni a görög írónőkről.

A görög irodalom kezdetén két *epos* áll, a melyek e műfajt illetőleg a világirodalomban elvitázhatlan elsőséggel bírnak: *Homerus* Iliasa és Odysseája.

Az *Ilias* egy hosszú háborúnak végső évébe helyez bennünket s úgy szólva egy-két episod kivételével, a mely az ostromolt városban játszik, mindig a görögök táborában vagyunk. Ily körülmények közt gyöngédebb hurok pengetésére csaknem teljesen hiányzik az alkalom. Zsákmányul ejtett rabnőkön kívül a görög táborban nincsenek nők. És mégis, a költőkirály ihletett szelleme talált módot a hölgyek dicsőítésére. Ez a Hector és Andromache búcsúja. Egyike a világirodalom legszebb, leggyöngédebb költői alkotásainak, a házastársak viszonyának valódi apotheosisa!

Egy elrabolt vagy elszöktetett nőnek visszaserzése czélja a viszontagságokkal teljes tíz éves háborúnak. Semmi sem volna természetesebb, mint elkeseredés úgy a nőcsábító, mint az elszöktetett szép asszony iránt.

És mégis, a mikor a trójai királyi család és a nép vénei a vár bástyáján szemlét tartanak a síkon elterülő hadseregeken, és látják

„Helenét a tornyon jöni feléjek,

Suttogtak nyomon egymás közt repülékeny igékkel:

Épen nem bosszuság, hogy trojai s argosi nemzet

Ily hölgyért oly hosszú nyomort szenvedni nem áttal:

Képre valóban igen közelít az olympi karokhoz!”

Igaz ugyan, hogy a nép vénei komoly megfontolással azonnal hozzá tészik:

„Ámde így is, noha ennyire szép, hadd menne honába,

Hogy se nekünk ne legyen több búnkra, se gyermekeinknek.”

Az agg Priamus azonban, mintegy mindent kiegyenlítően hozzá teszi:

„Jersze, kerülj ide s ülj, oh édes leányom, elejbém,
S lássad előbbi urad, rokonid s feleidnek alakját!
Nem te vagy a vétkes, de az istenségek okozták
Mindezeket, kik rám küldék az akhiv hadak átkát.“

(Ilias III. 154—165. Szabó I. ford.)

Már Schlegel Frigyes 1794-ben írt értekezésében (Ueber die Darstellung der weiblichen Charaktere in den griechischen Dichtern. Sämtliche Werke IV. 73. l.) kiemeli azt a tapintatot, a melylyel Helena az Iliasban jellemezve van: »Egészen olyan, a minőnek lennie kell, hogy részvétünket felkeltesse, szerencsétlen, mert a szegénynek szíve meg van osztva; nem szakíthat régi barátaival, s mégis csüng az újakon; bármelyik részről esnek, az övéi esnek. Gyöngegsége, mély bánata oly bámulatos kímélettel van tárgyalva, hogy az által nemcsak nem lesz megvetésre méltó, hanem inkább egész részvétünk és megilletődésünk keltetik fel.«

Más viszonyok közé vezet az *Odyssea*, mert úgy Ithacaban, mint a Phaeacok szigetén, Calypsonál úgy mint Circenél, Pylusban úgy mint Spartában béke honol, rendezett viszonyok közt magános és családi életben találjuk magunkat. Ebben rejlik a két epos közötti nagy különbségnek legfőbb és igen természetes oka.

Az Odysseaban minket most főleg Penelope és Nausicaa érdekelnek. Voltak, a kik az Odysseát a házastársi hűség eposának nevezték, a mi kétségtelenül túlzás, mert bajos volna ezt az epos legfőbb — nem is mondom egyedüli — tárgyának bebizonyítani; annyi azonban minden esetre áll, hogy nemcsak Penelopében van feltüntetve a minden akadályokkal megküzdő női búság, hanem még Odysseusnak a szíve is csak azt mondja: jobb otthon! Nem közönséges halandó nők, hanem két istennő (Circe és Calypso) vonja be hálójába s akarja őt lefoglalni, halhatatlanságot ígérve, de Odysseus

„A tengerparton vesztegelt sírva, hol eddig
Könnyek, evődések, sóhajok közt töltve világát,
Harmatozó szemeit sivatag tengerre feszíté.“

(Odyssea V. 82—84. Szabó I. ford.)

Inkább akarta Penelopéjét és szülőföldét, mint az istennőt és a halhatatlanságot.

Nem terjeszkedhetem ki részletes leírásban és ismertetésben a költemény egyes szépségeire, különben is fel lehet tennem, hogy tisztelt hallgatóim a már többféle fordításban hozzáférhetővé vált költeménnyel magával fognak igyekezni megösmernedni; nekem be kell érnem azzal, hogy rámutatok arra, minő oldalait a nők életének találjuk a régi görög irodalomban feltüntetve.

Itt van az Odysseában a Nausicaáról szóló gyönyörű rész, a naiv ártatlanságnak non plus ultrája, a melynek melyik részlete elragadóbb, melyik közelembb, melyik élethívebb, bajos eldönteni. Sok alkalma volt a női szív és kedély megfigyelésére annak, a ki ilyet költhetett!

Mielőtt tovább haladnék, meg kell emlékezni Telemachusnak sokszor felhányt szavairól, édes anyjához:

„De menj föl termedbe szokott munkáidat úzni,
A vásznat s guzsalyat, s dolgához látni parancsold
Nőidet; a szólás itt minden férfiú gondja,
Ámde kivált az enyém, mivel a lakúgy engemet illet.«

E szavak két helyen fordulnak elő szóról-szóra egyezően, I. 356—359. és XXI. 350—353. Az első helyről már Aristarchus, ez a híres Homercriticus, mint oda nem találót törülte s ma már csaknem minden kiadó elhagyja; a második helyen azonban teljesen a maga helyén áll, mentségre nem szorul. Telemachusnak anyját el *kell* küldenie, mert nem hagyhatja, hogy a következő véres jelenetek tanúja legyen. E soroknak, mint a nők elnyomott helyzetére utalóknak, idézgetése megint egy csattanó példája a felületes olvasásnak és gondatlan idézésnek, a minőre épen a nő-kérdés tanulmányozása közben számosra akadtam.*)

A *Hesiodus* neve alatti költeményekben mindenk előtt szemünkbe ötlük a több mythológiában és vallásos költészetben előforduló tétel: nő által vagy nőtől jött világra minden baj. Két alakban találjuk ezt kifejezve. A »Művek és Napok«-ban (42—105. v.) az istenektől és istennőktől mindennemű szép tulajdonságokkal felruházott Pandora az, a ki tilalom ellenére felnyitván a bajokat és betegségeket rejtő szelenczét, ezeket a világra bocsátotta; ellenben

*) Különben még az első helyen sem egészen igazolhatlan, tekintettel Telemachusnak a kérőket kiutasító érélyes szavaira, a melyeket még azok is ajkukat harapva fogadtak.

a »Theogonia« szerint (561 s. köv. v.) magát az ős anyát, az asszonyi nem névtelen elsejét, küldte Zeus egyenesen a földre büntetésből a férfi nemnek, s ettől az ős asszonytól származik a nők útján minden baj és nyomor.

Ennek további fejtegetése azonban a vallások összehasonlító történetére vezetne s épen azért mellőzöm. Minket csak az érdekel, hogy ez a mythos mindkét változatában a női nem ellenállhatatlanságát hirdeti.

Második jellemző dolog, a mit a hesiodusi költészetben találunk, a nők dicsőítése az Eoiaiban vagyis a nők katalogusában, a hol előkelő családok, hősök dicsősége örökített meg az illető családok ősanyái személyében. Hogy ez csak a locrok szokása volt, bajosan bizonyítható be, inkább csak annyi, hogy náluk a nő-ősök emléke tovább maradt eleven emlékből, mint másoknál.

Harmadszor hangsúlyoznom kell, hogy habár Hesiodusnál nem egy kifakadásra akadunk a szép nem ellen, mégis egészben véve józan felfogásra találunk a házasságot illetőleg, a mit — egyebek közt — a multkori felolvasásomban idézett hely bizonyít legjobban.

Nyárspolgárius felfogásnak nevezték a Hesiodusét, a kinek legnagyobb csapás egy piperkéző, lakzileső, látogatóba járó nő, de a ki a derek asszonynál nagyobb áldást nem ösmer. Valjon azért van-e jogunk őt a nőgyűlölők sorába igtatni? Tagadom. Az a Hesiodus, a ki annyi keserű tapasztalaton és csalódáson ment keresztül, s a ki figyelemre méltó jó tanácsokat ad a háztartás és a gazdaság vezetése felől, az a Hesiodus nem is adhatott más véleményyt, illetve tanácsot a házasságra vonatkozólag.

A későbbi korok epikusai közül egvedül *Musaeust* említem fel, a kinek »Hero és Leander«-e a világirodalom egyik drága gyöngye, az igazi szerelem dicsőítése.

Az epikus költészet, mint legtárgyibb, a görögöknél is legelőször fejlődött ki irodalmilag önálló műtájjá, noha a dolog természeténél fogva a lyrai költészet régibb, a minthogy a homeri költeményekben történik is róluk említés.

A változott viszonyok azonban csakhamar előtérbe tolják a subjectiv költészetet, a melyet tágabb értelemben lyrainak nevezünk. *A görög lyra-költészet* magában foglalja a subjectiv-költészet

három fajtát, u. m. az elegiát, az iambust, a melost. Ebben a keretben foglaltak helyet a kisebb terjedelmű, de egyéni színezetű elbeszélő költemények, a szerelmes versek, bordalok, nász- és gyászdalok, vallásos- és világi kardalok stb.

Látható ebből, hogy a lyrai költészet kiterjedése óriási; s ha meggondoljuk, hogy mindenütt és minden korban honos, könnyen elképzelhetjük, minő gazdag volt a görög irodalom ebben a műfajban.

Fájdalom azonban, a görög irodalomnak egyik részében sem történt oly pusztítás, mint épen ebben. Pindarusnak győzelmi dalaín kívül *ép* költemény a lyrai műfaj fénykorából alig néhány maradt reánk, s a későbbi korból is csak kevés. Ez a veszteség a legsúlyosabb, mert ezekből tudnók legjobban megítélni a politikai, társadalmi, vallásos és erkölcsi viszonyokat, a nemzet igazi szellemét. Most inkább csak találgatunk, legjobb esetben óvatosan következtethetünk s nem vagyunk biztosítva a legnagyobb tévedések ellen sem.

Ilyen tévedésnek tartom részemről, ha némelyek azt állítják: hogy a régi görögök előtt teljesen ismeretlen s ennélfogva lyraükban idegen volt a szerelem bensősége, tisztasága, idealismusa.

Czáfogatásba nem bocsátkozom, mert ezt *ép* oly feleslegesnek tartom, mint azt bebizonyítani, hogy kétszer kettő négy. Csak azt említem meg, hogy számos költőnek szerelmes költeményeiről biztos tudásunk van, hogy a szerelmes görög phraseológiája egy hajszállal sem szegényebb, mint a miénk, leleményességük a szerelmi vallomásokban nem maradt a miénk mögött, hogy ők *ép* úgy bevésték a kedves nevét a fák törzsébe, felírták a ház talára, küldözgettek szerelmes leveleket, a kedves lakának ajtaját megkösörűzták, dobálóztak almával, narancscsal, gránátalmával stb.

És azután higyjük el, hogy ez *mind* csak affectált, érzéki és muló szerelmeskedés volt? Én nem hiszem.

Bármint legyen azonban, annyi tény, hogy Görögország lantosainak híres királya, Pindarus a mondabeli dicső hölgyek kellemét és bájait oly mesterien, válogatott jelzőkkel énekl meg, a mint azt csak az élet iskolájában tanulhatta fogékony kebellemel, érző szívvel.

Különben, ha Isten megsegít, a télen majd bemutatok egy szemelvényt a görög lyrikusok maradványaiból: egyelőre felemlítem Mimnermust, a ki Nanno nevű fuvolás nőnek ajánlott elegia gyűj-

teményében felkiált: »Mi az élet, mi az öröm aranyos Aphrodite nélkül? Inkább haljak meg, mintsem meglegyen tagadva tőlem a szerelem!« Mimnermust, a ki tudtunkkal első panaszkodott a görögök közt az élet mulandóságáról, az ifjúság rövid voltáról s buzditott: élvezzük a jelent. Különben nem csoda, hogy ilyen érzelgő lett, Nannoja egy fiatalabbért oda hagyta.

Archilochus maró gúnyával hűtelen kedvesét családotól a halálba kergette, a kiről pedig előbb elzengte: »Kezében myrthus nyílás és illatos rózsa; sötét fürtjei dúsán ömlöttek alá nyakára s vállaira, még egy aggastyán is szerelemre gyúlt volna láttára.«

Hipponax ugyan egyszer e meggondolatlan szavakra ragadtatta el magát: »Az asszony életében csak kétszer szeretetre méltó: menyegzője napján s a mikor halva kiviszik«; de ugyancsak ő megírta, hogy: »okos embernek legjobb házasság erényes nőt vinni házába, mert egyedül ez a hozomány hoz áldást a házra. A ki pedig a nő választásánál takarékosagra is gondolt, az úrnő helyett szeretetteljes és hű társat vett egész életére.«

Mások szerint ez a mondás attól az amorgosi Simonidestől való, a kitől Stobaeus — ezeket az érdekes bókokat mind ő mentette meg az utókornak — egy terjedelmes ízléstelen töredéket idéz, a melyben a nők jó és rossz tulajdonságaik szerint különböző állatoktól származtatnak: lótól a tetszvágyó, számártól a rest, méhtől a szorgalmas, majomtól a rút, disznótól a tisztátalan stb.

De legyen ennyi ezúttal elég! Még csak azt említem meg, hogy a subjectiv költészethez sorolhatni szokott idyll-ben is a nőkre vonatkozó sok igen szép és megragadó képet hagytak számunkra a görögök.

*

A *dráma-irodalom* terén szerencsésebbek voltunk. Itt az elismert legkitünőbb három költőtől maradtak fenn egész tragoediák, úgy, hogy nemcsak egyéniségüket, hanem a drámai művészet fejlődését is megítélhetjük.

Aeschylus a nemzeti mondákhöz hűen ragaszkodva, a hősöket daemoni nagyszerűségükben lépteti fel. Jellemekről nála szó sem lehet, még a férfi szerepeknél sem, annál kevésbé a nőieknél, a melyek a mondákban adott típusok. Clytaemnestra még az egyetlen, a kinél részletekbe menő jellemfestést találunk, a kit az ő

rettenetes borzasztóságában állít előnkbe. Az üldözött Io, a királyi felségében nagy Atossa, az isteni jósnő Cassandra, a gyászban egy és mégis különböző testvérpár Antigone és Ismene, a boszú végrehajtásában közreműködő Electra, s főleg a menhelyet kereső Danaidák kara kidomborított jellemet nem mutatnak s általában a drámai cselekvésben is csak másodrangú tényezők. A szerelem mint motívum érintve sincs.

Sophocles jelentékenyen előbbre haladt. A mondákat az emberi érzelmek és indulatok figyelembe vételével átalakítja; a nőket előtérbe helyezi s nem ritkán a főszerepek vivőivé teszi, sőt Antigone-jában — habár csak félve — a szerelemnek is juttat befolyást az egyének elhatározásában. Nála már valóságos jellemeket találunk, a mint azt 1874-ben tartott felolvasásomban »A női jellemek *Sophocles* tragoediáiban«*) kifejtteni igyekeztem. Ott van Ajasban Tecmessa, a szerető nő, gyöngéd anyja, a ki teljes odaadással csüng nem ritkán nyers férjén, a kivel ép oly gyöngéden, mint okosan tud bánni. Egy minden részletében szabatosan rajzolt, szeretetre méltó női mellékszerep. — Ott van Oedipus királyban Iocaste, a rövidlátóságnak s megfoghatatlan bűnös könnyelműségnek riktó példája, a ki csak napról-napra él s többre nem gondol. — Ott van Oedipus Colongban, a két testvér Antigone és Ismene, a kiknek jelleme egymást kiegészíti, illetőleg, a nagy ellentét által, kölcsönösen megvilágítja. Ismene szelid és szende, tele türelemmel, engedékenységgel, a megtettesült nőiesség, a ki természetellenesnek és bűnösnek tartja az állam törvényeinek ellenszegülni s a nők alárendeltségéből kiemelkedni. Telve szeretettel övéi iránt, csak szenvedni és tűrni tud, de merni semmit. Egészen másképp Antigone, a tette kész és férfias elszántságú hajadon, a kit nemcsak itt, hanem a róla címzett Antigone című darabban is cselekedni, sőt áldozatul esni látunk, de a ki azért nem szűnik meg nő maradni.

Chrysothemis, az *Electra* című darabban igen sokban rokon Ismenevel, csak hogy a mig ez nem mer cselekedni félnék természeténél-, s annál a meggyőződésénél fogva, hogy az állam törvényeinek engedelmeskedni kell, addig Chrysothemisnél önzés is vegyül belé, nehogy zavartalan életét kockáztassa.

*) Acta Scient. Univers. 1874/5. Fasc. I. és külön füzetben is, Kolozsvárt, 1875.

Másod-, sőt harmadrangú szerepek Eurydice Antigoneban, Clytaemnestra Electrában, a melyekkel ezúttal nem foglalkozunk.

Valóságos női jellem szerep Sophocles fennmaradt hét tragoe-diájában három van, u. m. Dejanira a Trachisi nőkben, Electra és Antigone a hasonló című darabokban. Ebben a három szerepben látjuk legjobban a különbséget Aeschylus és Sophocles közt. Ebből látjuk, mennyire igaza van Günthernek,¹⁾ a mikor azt állítja, hogy Aeschylus már Aristoteles idejében túlélte volt magát.

Dejanirában a szelid lelkű, férjét gyöngéden szerető nő van festve, a ki épen szerelmével okoz térjének és önmagának végromlást, a mikor akár könnyelműen, akár meggondolatlanul — e felett még folyik a vita — de mindenesetre szerelemből cselekszik.

Electrát, ezt a daemoni lányt, és Antigonét, az összes hellen tragodia legnőiesebb, de egyszersmind legmagasztosabb hölgyét, a színpadról bizonyára ismerik tisztelt hallgatóim. Maga az a körülmény, hogy 2000 év múlva is valóságos műélvezetet nyújtanak, legfényesebb bizonyítvány számukra. Igaz, hogy csak első rangú, valóságos művészek kezében élvezhető, de ez criteriuma a classicus daraboknak. Férczműveket komédiások is adhatnak elő, classicus darabokat csak valódi művészek. Egymásnak kölcsönös próbái!

Hogy Electra jellem, alig vonhatja valaki kétségbe, de hogy női jellem, azt sokan tagadták. Azt mondják: Electra a gyermeki szeretet ideálja; tagadom, mert nem ismerhetem el ideálnak azt, a ki bár atyja iránti szeretetből, anyját meggyilkolja. Electra a régiek hite szerinti vérboszu hőse. Megítélésénél a kor és felfogás különbségétől eltekintve, figyelembe kell venni mindazokat a körülményeket, a melyek a költő szerint lélektanilag alakították Electra jellemét.²⁾

Antigonét legjobban jellemzik szavai: »Nem gyűlöl együtt, együtt csak szeret szívem.« A természet szent szavát többre tartja az ország törvényénél, a tejedelem tilalmánál, s a testvéri szeretet szózata túlhangzik neki minden hideg okoskodáson. Nevezetes, hogy Antigone az egyetlen tragikus alak a görög színpadon, — a ki nemcsak meghal valamely eszméért, hanem a ki azzal a tudattal hal meg, hogy valóban eszméért hal. Azt már említettük, hogy So-

¹⁾ Günther Georg. Grundzüge der tragischen Kunst. Leipzig Berlin, 1885.

²⁾ L. idézeit értekezésem 19., 20. lapját.

phocles Antigoneban kísértette meg a szerelmet mint motivumot színre hozni. Még csak azt említem meg, hogy a hellen tragoediák közt nincs egyetlen egy sem, a mely oly közel állana a modern tragoediához, mint Antigone.

Euripides nemcsak az ismert görög tragikusok közt, de bátran állíthatjuk, valamennyi görög költő közt leginkább foglalkozott az emberi szív és kedély rejtélyeivel, lelegevenebben festette az emberi szenvedélyeket és indulatokat, a melyek mellett minden egyéb háttérbe szorúl.

E tulajdonságának lélektani következménye, hogy drámáiban a nők is kiveszik részüket, hogy senki annyit és oly behatóan nem foglalkozott a nőkkel, a női jellemek festésével, a melyeket a legnagyobb változatosságban s a legkülönbözőbb fokozatokon mutatott be a szelid lelkű Iphigeniától és Macariától, a daemóni Medeáig és Phaedráig.

1880. május havában a Kemény Zsigmond-Társaságban Maros-Vásárhelytt tartott székfoglaló beszédemben tüzetesebben ismertettem volt a női jellemeket *Euripides* meglevő tragoediáiban.¹⁾

Itt csak egészen röviden említhetem a néhány mesteri vonással, de megkapó és lélekemelő elevenséggel jellemzett Aethra-t »A könyörgők«-ben, a ki mint anya érti és érzi az istennő oltáránál segílyt kereső anyák fájalmát Thebae körül temetetlenül fekvő fiaikért, s egy perczig sem habozik saját fiát rávenni, hogy a holtak kiadását, ha szép szerével nem lehet, fegyverrel eszközölje ki. Hogy lelkesíti a szép és nagy tette saját és hazájának dicsősége nevében! Feledi a veszélyt, mely érhetné, sőt nem is félti, mert vele van igazság!

Ott van Euadne, a ki öreitől megszökve, ünnepi öltönyben jelenik meg a férje máglyája melletti sziklacsúcson, hogy onnan a lángoló máglyára ugorva, egyesüljön férjével a halálban. S mily örökszép vonásokkal van a házastársi hűség ez érzékeny képe részletezve! Mily találó a mennyegzőjük napjára való visszaemlékezés! mily lelkesüléssel néz a halál elé, mint a legszebb győzelem elé, melyet erényével a nők felett kivív! Mily gyöngéden, szeretetteljesen készíti elő a borzasztó eseményre egyetlen leányát, legnagyobb

¹⁾ Erdélyi Figyelő 1880. 21—25.számaiban.

örömét, és agg apját, a kiról előre tudja, hogy tettének igazságos bírása nem lehet!

Mily gyönyörű rész »A Heraklidák«-ban Macaria önfeláldozása. Hercules legidősebb leányát aggódó gondoskodás hajtja ki a templomból, hogy az általános izgatottság okát megtudja. Athenaet Argos és Mykene királyai haddal támadták meg, mert ez Hercules gyermekeinek menedéket adott. Az athenaei nép meghasonlott, egyik része a menekülteket ki akarja adni vagy legalább kiutasítani, a másik védelmébe veszi. A jósdá csak arra az esetre helyez győzelmet kilátásba, ha egy előkelő hajadont áldoznak fel az alvilág királynőjének. Alig tudja meg Macaria a jóslatot, nem habozik, rögtön és szilárdul el van szánva. Ha az idegen város érettük oly nagy veszedelemnek teszi ki magát, hogyne hozná meg ő, Hercules leánya, ezt az áldozatot testvéreiért, önmagáért, a kik a kegyetlen ellenség martalékai lehetnek. S a mikor az agg rokon és atyja hí legyvernöke karjai közt nem halhat meg, egyetlen kérése, hogy nők karjai közt lehelje ki életét.

Macaria nagyanyja, az agg Alcmene, személyében pedig hüen és igazán fel van tüntetve az igazság: hogy a legtehetetlenebb ellenség mindig a legkegyetlenebb.

A »Trójai nők«-ben négy nővel találkozunk, négy különböző jellemmel. Három, Hecuba, Cassandra, Andromache, a legyőzött trójai királyi családhoz tartozik, a negyedik, Helena, minden bajnak oka, a kit férje és a görögök megvetettek, a trójai nők elátkoztak, s a porba sújtott agg királynő megalázott. Mind a négy: nő; mind a négy természetűen, igazán ecsetelve.

»Hecuba«-ban ugyanazt az egykor hatalmas, gazdag, mindenkitől tisztelt, boldog királynőt látjuk, ugyancsak szegényen, mindenkitől elhagyatva, boldogtalanul; de mily óriási különbség van a két Hecuba közt! Amott megtörve, reményeitől fokozatosan megfosztva, végre mégis tiszteletre méltóan és fenségesen tenger-fájdalmában, emitt valódi bösz Kriemhild, rettenetes boszuló!

Mellette van Polyxena, nemcsak Euripidesné, de általában a görög irodalomban egyik legszebb női jellem. Nem tudjuk, mit emeljük ki benne? szende ártatlanságát s anyja iránti leggyöngédebb szeretetét? avagy nemes büszkeségét és hősi elszántságát? Egyik oly ragyogó benne, mint a másik, s együtt a legszebb harmoniában

valódi eszményképnek tűnnek fel, mely oly ragyogó, hogy még Euripides kicsinyes bírálóinak is szemét elvakította.

A »Phoeniciai nők«-ben Iocaste az anyai szeretetnek gyönyörű, s a legutolsó részletekig hűen festett példája; Antigoneban pedig a természet és valóság gondos megfigyelésével van feltűntetve a változás, a melyet a vérlázító méltánytalanság és kegyeletlenség okoz, s a mely a naiv és félnék leányból valódi hőst csinál.

»Electrá«-ban a különbséget Euripides és elődei közt a legteljesebben szemléltethetjük, s habár e különbség antik hellen nézőpontból Euripides hátrányára válik; általános emberi és világirodalmi tekintetben nem egy előnyt tűnteti fel. Sophocles Electrája, a kit Jászai Mari művészi alakításában a kolozsvári színpadon is volt alkalmunk megbámulni, nem emberi lény, hanem valódi daemon, s a kétezer évnyi különbséget még a nagy művésznő mesteri alkotása sem tudja csökkenteni. Ellenben Euripides Electrája valóságos nő, a milyenek köztünk élnek, a milyeneket az élet drámája akárhányszor léptet fel. Természetes jóság, testvér-szeretet, anyja iránti gyűlölet s a vágy apja halálát megtorolva látni, a kellő összhangba vannak hozva, s helylyel-közzel elragadóan festve. Hogy ezt az Electrát sem Aeschyluséval, sem Sophoclesével összemérni nem lehet az antik görög mondavilág s a nemzeti érzület álláspontjából, bizonyos, de a drámairodalom történetének méltányosnak kell lenni. Ugyanez áll, bár kisebb mértékben Clytaemnestráról, Hermioneról, de a kik mind az életből vett valóságos nők.

»Andromache« a legnagyobb valószínűség szerint iránydarab, szárvá az athenei családi élet ama bajainak feltűntetésére, a melyek a törvényes nők és az ágyas rabnők viszonyaiból keletkeztek. Ebből a szempontból fogva fel a darabot, a legtöbb nehézség eloszlik. Euripides itt is, úgy mint többi drámáiban, az egyneűség határozott védője (177—180., 464—470. v. stb.).¹⁾ Andromache maga a megtestesült szenteség, ártatlanság, a ki első férje, a hős Hector, emlékéit hűen és tisztán őrizte meg, habár mint rabnő kénytelen volt ura akaratának engedni. Hogy gyermekét mindazonáltal forrón sze-

¹⁾ Ebben a darabban a házastársak közti viszonyra vonatkozólag olyan tanok foglaltatnak, a melyek a XIX. századnak is becsületére válnak. Péld. 207—210. Nem a szépség, hanem az erény bilincseli le a férjet és 619. rk. Nézd meg az anyát, vedd el a lányját.

reti s egyetlen örömét, boldogságát, reményét abban látja, igen természetes. Anyai szeretetének legszebb bizonytsága, a mikor fia életét saját életével kész megváltani. De nem hiába volt a hős Hector neje, tiszteli az egész ház, az egész város; önérzet és jogos büszkeség honol keblében s feledve veszélyt, bátran szeme közé mondja az igazságot Hermionenak és Menelausnak egyaránt.

Hermione, a mint a költő itt jellemzi, igazi anyja leánya, épp oly hiú, kaczer és könnyelmű, mint Helena, de alapjában nem rossz. Ha rossz asszonyok társasága fel is költötte benne a féltékenységet és saját szenvedélye kegyetlenségre ragadta is, csakhamar beáll a bánat és szégyen, a melyek megint — szenvedélyes természeténél fogva — végletekre, csaknem öngyilkosságra, majd egykori jegyesével való szökésre ragadják. Hermionében a szenvedélyes hölgyek classicus példányát bírjuk.

Az erősen romantikus »Helena«-ban Euripides a szép Helena védelmére kél. Egy régi monda szerint ugyanis Paris nem az igazi Helenát, hanem csak mását, rabolta vagy szöktette el. A valódi azalatt Aegyptomban élt, a hová Hermes isten szöktette és a hol darabunkban végre férje megtalálja.

Mindkét előforduló női jellem szép. Helena csupa szenteség, női hűség és erényesség, a ki ártatlanul szenved csupán csak azért, mert szép, és az isteneknek úgy tetszik. A viszontlátás öröme remekül van festve. Theonoe rövid szerepében remek egy teremtes; nagy-lelkű, nemes gondolkozású hölgy, a ki kész önmagát veszélybe dönteni, csakhogy máson segítsen.

Alcestis a hasonló című darabban még a kérlelhetlen kritikuskok szerint is a legszebb női jellemek egyike, a házastársi önfeláldozó szeretet mintaképe.

A leghatalmasabb drámai alkotás azonban a női szerepeket tekintve, Euripidesnél a két Iphigeniában, Hippolytusban és Medea-ban fordul elő. Nem hiába szolgált mintául minden korban és minden népnél. De bármily kiváló tehetségek, egy Göthe, Schiller, Racine, Corneille, Legouvé és Grillparzer, igyekeztek is rajtuk javítani, modernizálni, az eredeti Euripides még mindig a legjobb, legszebb, mert — *legigazabb*.

Mennyi változatosság a női jellemekben a szende ártatlanságtól a szenvedélyek daemoni képviselőiig, a melyek mind méltók, hogy

egy Kaulbach esete csoportosítsa oly gyűjteménybe, a minő a Göthe és Schiller nőalakjaié.

Euripides nem csak a letragikusabb költő, nem csak a szenvedélyek páratlan festője, hanem már ő felismerte a nemes hölgyekben az eszménység valódi képviselőit épp úgy, mint a szenvedélyesekben a legszenvedélyesebbeket. Épen azért nagyobb képtelenséget részemről nem ismerek, mint hogy Euripidest nőgyűlölőnek állítják némelyek, Aristophanes egészen érthető, természetes gúnyját komoly ítéletnek vévén.

A vígjátékra áttérve különbséget kell tennünk az ó- és új-attikai vígjáték közt. Az előbbiből Aristophanestól, »a gratiák pajzán kegyenczétől« maradt fenn mutatványul néhány darab, az utóbbit azonban csak a római utáztatokból, Plautus és Terentius vígjátékaiból s néhány ezer töredékből ismerjük.

Feladatunkhoz Aristophanes darabjaiból csak három tartozik, u. m. Lysistrata, A nők ünnepe és A nőuralom. Mindhárom 411—395. körül való Kr. e., mindhárom fokozatosan a nőemancipatio pamphletje.

Lysistrate-ban a nőknek sikerül kieszközölni a békét (411.), A nők ünnepében (a Thesmophoriákat ünneplők-ben), a melyben férfiaknak résztvenni szabad nem volt, Euripidest gúnyolja ki irgalmatlanul (411. v. 410.), A nőuralomban (v. nőgyűlésben), a nőkérdéssel, a nőemancipatioval, foglalkozik. Az állam ügyei rosszul állanak,

„De van menekvés még, ha szót fogadtok:
A nőkre kell a várost bíznotok.“ (209—210.)

A nők ugyanis nem vágnak annyira az új után, mint a férfiak; ők a katonák jó ellátásáról legjobban fognak gondoskodni, mert hisz ők születték; jobban értenek a takarékosághoz meg a csaláshoz, holott őket nem egy könnyen lehet megcsalni. Azután . . .

„ . . . mert már csak ez egy
Van hátra.“ (455—456. v.)

T. i. a sokféle kísérlet után. (395. Kr. e.)

Hogy az athenei hölgyek helyzetéről meséltetni szokott gyászos dolgok csakugyan a mesék országába tartoznak, legjobban bizonyítja Aristophanes e három darabja. Ha a nők helyzete Athenaeben

csakugyan olyan szájalomra méltó volt volna, mint a hogy péld. Bernhardy írja, ezeket a darabokat ott soha elő nem adhatják vala, azoknak ott semmi értelmük sem lett volna. Kár, hogy még Arany szelidített fordításában sem mutathatom be itt a legesattanóbb részleteket.

De hogyan jut Aristophanes a nőkérdéshez? Volt idő, a mikor »A nőuralom«-ban Plato Állam-ának a nőközösségről felállított tanainak parodiáját vélték láthatni, ma már tudjuk, hogy Plato Állama később jelent meg, sőt Plato egyenesen céloz a vígjátékban való gúnyra. Más magyarázatot kell tehát keresnünk s itt először is nem lehetetlen, hogy Plato tanai kiszivárogtak a nagy közönség közé s ily módon jutottak a vígjátékba. Sokkal valószínűbb azonban, hogy a női kérdés spartai befolyás következtében került Athenaebe, a hol különben is ez időtáiban spartai nézetek, spartai elvek erősen terjedtek, általában a bölcselkedés, vallás, szónoklat és irodalom terén új eszmék, új áramlatok indultak. Ezekkel az új nézetekkel, új felfogással függ össze Euripides fellépése is, a ki minden irányban való újításaival busásan kiérdemelte Aristophanes gúnyját. Euripides a nőket teljesen előtérbe helyezi, — s szörnyűség! — az ő indulataikat, szenvedélyeiket különös előszeretettel festi. Csoda-e: ha a gúnyoló Aristophanes Phaedrára, Medeára steff. való tekintettel őt nőgyűlölőnek nevezi?! Aristophanes tudvalevőleg a régi jó idők, a persa háborúk, a marathoni dicsőség embere; neki minden új, eo ipso rossz; kétszeresen rossz a mikor az állam ügyei ferdén mentek. Kik az okai ennek? Az újítók! Az asszonyok is jobban csinálnák! — feleli gúnyosan Aristophanes. Jellemző Socrates mondása is, hogy az asszonyok a szellemi, erkölcsi tehetségeket illetőleg (az erényre vonatkozólag), a férfiakkal egyenlők.¹⁾ Pericles kora is még eleven emlékezetben állott, a kire Aspasiájának befolyása ismeretes volt. Nagyon valószínű, hogy az athenaei hölgyek is gondolkodtak hatás-körüik kitágításáról.

Egy helyet azonban Aristophanesből nem hallgathatok el. Ez »A nők ünnepe« parabasisának kezdete, a mely így hangzik:

Mi pedig, tévén egy fordulatot, nosza mondjunk jót mimagunkról.
Bár annyi gonosz vádat kiabál mindenki az asszonyi nemre:

¹⁾ Xenoph. Sympos. 2., 9. V. ö. Plato Rep. V. 452. E.

Hogy az emberiség mily átka vagyunk s tőlünk ered, a mi gonosz van. Visszavonás, patvar, zendülés, bábánat, háború. No s ha

Mi vagyunk a „gonosz“, igazán mi vagyunk: mért veszték hát feleségül?

Mért nem hagytok ki se' menni, de még kikukucsálnunk sem az ajtón? Hanem őrzitek oly féltékenyen ezt a „gonoszt“, hogy menjen el a nő Egy kis időre hazúlról s otthon ne találjátok: dühös őrült Módra dühöngtök, bár még hálát kén' adnotok áldozatokkal, Ha ugyan igazán a „gonosz“ tűnt el, hogy nem lelitek sehol otthon.

Vagy az ablakból ha kipillantunk, a „gonoszt“ kiki látni szeretné, S ha pirulva megint visszahuzódott, még jobban vágyik az ujra Netalán kikukucsáló „gonoszat“ meglátni. Világos ezekből, Hogy *mi* vagyunk a sokkal jobb fél.

(Arany ford. III. 55. lap.)

Azért hozom fel, mert fényes bizonyága annak, hogyan örök-
lődnek nagy tudósoknál is az előítéletek. Ezt a helyet ugyanis döntő
bizonyítékául szokták fel-felhozni annak, hogy az athenaei nőnek a
házból nem volt szabad kimennie a férj engedelmé nélkül! Ehez
nem kell commentár.

Az új-attikai vígjátékról szólva csak egyetlen egy téves állítást
említek fel. Az athenaei nők helyzetét illetőleg szintén döntő bizo-
nyítékul említik, hogy az új-attikai vígjátékban csakis hetaerák sze-
repelemek. Ez állítás két okból helytelen; *a)* mert Plautus és Te-
rentius fenmaradt darabjaiból is többet hozhatunk fel, a melyben
matrona szerepel; *b)* mert az új-attikai vígjáték-irodalom emlegetni
szokott 64 költőjének legalább is 600 vígjátékából egyetlen egy sem
maradt meg s a mintegy ezernyi töredékből még csak egyetlen egy
darabnak a tartalmát és menetét sem tudjuk biztosan reconstituálni.

A hellén nők társadalmi állását legfényesebben bizonyítja azon-
ban irodalmi működésük.

A görög nők ugyanis nem csak tekintélyes számmal, de igen
fényes sikerrel is működtek közre az irodalom művelésében, elany-
nyira, hogy többet közülök még közhelyen felállított szobrokkal és
emlékekkel is dicsőítettek.

Kétségtelenül jellemző, hogy a classicus kor írói között
athenaeit egyetlen egyet sem, iónt is általában igen keveset találunk,
hanem — mondhatjuk — csaknem valamennyien az aeol és dór
törzshöz tartoznak.

Összefügg ez a nők általános helyzetével az egyes görög törzseknel, a mely — mint láttuk — az ión nőt a társadalomból, a nyilvános életből majdnem kizárta.

Jellemző az is, hogy a görög írók csaknem kivétel nélkül vagy költőnők vagy bölcselkedők. Poestion József, a ki két érdekes művet szentelt a görög írónőknek,¹⁾ költőnőt 43-at sorol fel, bölcselkedőt, orvost, csillagászzal, természettudományokkal steff. foglalkozó nőt pedig — de a kik nem voltak mind írónők²⁾ — még többet, ha le is ütjük számukból a meséseket.

A költőnők közül legkiválóbb volt *Sappho*, a kire Antipater a következő epigrammját írta:

Sappho valék, ki a nők dalait fölül annyira múltam,
Mennyire férfiakat multa fölül a Homér.

(Thewrekw ford.)

Azután kiváltak még Erinna, Corinna, Myrtis, Telesilla (a ki fegyvert is forgatott és csatadalokat is írt), Praxilla (a kinek dalait előkelő körökben asztalnál énekelték), a későbbi nemzedékből pedig: Myro (v. Möro), Anyte és Nossis.

Nem fogunk semmi feltűnőt találni abban, hogy e nők csaknem kizárólag a lyrai költészetet művelték, hisz kedélyüknek ez felel meg legjobban.³⁾

Fájdalom, az idők mostohasága e költő nők műveiből ép-en úgy szólva semmit sem hagyott; de a mi töredéket bírunk, azok fényesen igazolják, hogy szerzőik nem dilettans nők, hanem valódi ihlett költőnők. A mint Bergk mondja: »A nő, a ki magát a férfiuval egyenlőnek érzi, vállalkozik a férfiuval a múzsa-művészetben versenyezni, a nélkül, hogy ebben neméhez hűtelen lenne.« (Griech. Literaturgesch. II. 151.)

¹⁾ Griechische Dichterinnen. 2. Aufl. Wien, Pest, Liepzig. 1882. — Griechische Philosophinnen. Bremen. 1882. Utóbbi művében azonban sok a kritikátlan állítás és sok az oda nem való.

²⁾ Az újabb kritika a másik szélsőségbe esvén, kivétel nélkül valamennyi fenmaradt mű valóságát és így az írónők dicsőségét, kereken tagadja. Az igazság itt is középen lesz.

³⁾ Az epost eltagadni nem lehet, de drámát egyetlen egyet sem írtak nők. Fájdalom, az obscoen költészet úttörői görög nők voltak.

A tudós nők közül leginkább kitűntek: Theano (Pythagoras neje), Perictyone, Diotima, Aspasia (a kinek ép oly alapos mint igazságos megítélése még hátra van), Axiothea (a ki hogy Plato előadását hallhassa, férfiruhában ment Athenaebe), Arete (Aristippus leánya, a kit sirirata Hellas fényének nevezett), Hipparchia, Hypatia (a ki az új-platonismust Alexandriában állami tanszéken tanította és mint a keresztény fanatizmus áldozata irtóztató módon öletett meg) és Agnodice (a hős lelkű athenaei leány, a nő-orvosok úttörője).

Ime tisztelt hallgatóim a nők a görög irodalomban! Valamint a görög szobrászat és festészet örökbecsű maradványaiból megítélhetjük az eredeti typut, úgy a görög irodalomból megítélhetjük a régi görögöknél uralkodó nézetet a nőkről. Hajlandók-e még most is hitelt adni annak az állításnak, hogy a görög nő, (különösen az íón, az athenaei) helyzete kevesbbé volt jobb a rabszolgánál.

Szeretem hinni: nem.

A hol a nőt annyiszor és annyira dicsőítik, mint a hogy és a hányszor a görög irodalomban találjuk, ott a nőt meg is becsülték.

A mi pedig a Stobaeus gyűjteményében összehalmozott gúnyos és elítélő idézeteket illeti, arra nézve legyenek meggyőződve: hogy hasonló szemelvényt minden irodalomban lehet összeállítani, mert minden nemzetnél és népnél voltak, vannak, és lesznek, a kiknek valódi vagy legalább képzelt okuk van a kifakadásra a szép nem ellen; különben pedig régi igazság: hogy a férfiak ugyan szeretnek rossz élczeket csinálni a nőkre, de azért . . . bolondulnak utánuk.

DR. SZAMOSI JÁNOS.